

SELVET SOM RETTETHED

En anmeldelse af Jan Tønnes Hansen:

*Selvet som rettethed – en teori om noget af dét,
der driver og former menneskeliv.*

Århus: Forlaget Klim 2001. 331 sider, pris kr. 298.

Lars Hem

Jan Tønnes Hansens (JTH) bog *Selvet som rettethed* er en let redigeret version af de første to dele af hans ph.d.-afhandling.¹ Det er en ambitiøs og omfattende bog – måske i nogle henseender for omfattende. Bogens centrale formål er et teoretisk anliggende, og dette behandles i bogens første og største del. Dette anliggende er en præcisering og videreudvikling af Kohuts selvbegreb til det, JTH kalder et »firekonstitutionelt selvbegreb«. Bogens anden del er en underbygning af den empiriske gyldighed af dette selvbegreb, i en diskussion med tilsvarende begrebsdannelser fra traditioner med et andet empirisk grundlag end psykoterapi, som er Kohuts erfaringsgrundlag.

Den første del indeholder bogens centrale teoretiske udsagn. Dette har form af en videreudvikling af den Kohut'ske selvpsykologi til en egentlig teoretisk almenpsykologi – eller en antropologisk psykologi, således som det almenpsykologiske projekt oftest har været formuleret i Danmark i de sidste 15-20 år, primært inspireret af Boje Katzenelson intellektuelt og organisatorisk. Inden for den antropologiske psykologi søger man at udvikle en overordnet teoretisk forståelse af menneskets psykologiske eksistensform, hvor man på den ene side har ladet sig inspirere af den fænomenologisk orienterede kontinentale bevidstheds- og moralfilosofi, således som især K.E. Løgstrup har udformet denne i Danmark. JTH er her særlig inspireret af Mogens Pahuus og benævner i overensstemmelse med Pahuus denne tradition som socialitetsfilosofi eller livsfilosofi. På den anden side er den antropologiske psykologi inspireret af virksomhedsteoretiske overvejelser og ræsonnementer i forståelsen af menneskets mentale kapaciteter og funktioner. Den akademiske psykologis internationale litteratur læses

1 Og denne anmeldelse bygger på bedømmelsesudvalgets udtalelse om ph.d.-afhandlingen.

således i en virksomhedsteoretisk optik – eller i hvert fald i en optik, hvor de virksomhedsteoretiske indsigter er et centralt filter. Endelig har evolutionsteoretiske overvejelser hele tiden været nærværende for de fleste, som har arbejdet inden for den lidt løse ramme, som den antropologiske psykologi har tilbudt – men evolutionsteoretiske overvejelser er ikke en del af JTH's argumentationsgrundlag.

Ambitionen om at indskrive Kohuts selvpsykologi i almenpsykologien/den antropologiske psykologi er det navnlig Preben Bertelsen, som har formuleret herhjemme (se Bertelsen 1994a og især 1994b). Bertelsen er så også en af de vigtigste diskussionspartnere for JTH. For Bertelsen har problemet med almenpsykologien/den antropologiske psykologi været, at den har haft besvær med at formulere sig i et sprog, som kunne indfange de erfaringer og indsigter, man har udviklet inden for den praktiske psykologi, særligt inden for psykoterapi. Heinz Kohuts selvpsykologi er en reformulering af de psykoanalytiske erfaringer, som med sin afvisning af det driftsteoretiske udgangspunkt og sin fænomenologiske forpligtelse kan synes som en teoridannelse om psykodynamiske forhold, som kan forbindes med den antropologiske psykologi. Den Kohut'ske selvpsykologi læses af Bertelsen som et radikalt brud med de mekanistisk og reduktionistisk prægede begrebsdannelser, som ellers har præget de teoretiske overvejelser indenfor de psykodynamiske (og især psykoanalytiske) terapitraditioner, og derfor også som en begrebsliggørelse af psykodynamiske forhold, som kan gives en egentlig almenpsykologisk udformning. Kohuts bipolare selv tolkes af Bertelsen som en måde at begrebsliggøre menneskets grundlæggende rettethed mod verden på. I Bertelsens tolkning bliver dette en ramme eller et udgangspunkt for forståelsen både af psykisk struktur og psykodynamiske forhold, hvor menneskets rettethed (hensigt, intention) mod verden – og dermed dets virksomhed fra første færd – er det centrale teoretiske omdrejningspunkt.

JTH's teoretiske bidrag lægger sig i forlængelse af Bertelsens projekt, men har et lidt andet sigte end Bertelsen. I forlængelse af Bertelsen accepterer JTH Kohuts selvpsykologi som en psykologi om udviklingen af menneskets intentionalitetsstruktur. Men hvor Bertelsen primært har været optaget af at diskutere de almenpsykologiske (og videnskabsteoretiske) konsekvenser af at opfatte psyken/selvet som en intentionalitetsstruktur, er JTH's sigte både mere teoretisk specifikt og mere praktisk. Hans sigte er mere teoretisk specifikt, idet han forsøger at vise, »hvorledes forskellige grundformer af særlig menneskelig intentionalitet indgår i en kompleks selvdannelse og således udgør en *konkret personlig motivstruktur*« (s.118, forfatterens kursiv). Dette specifikke teoretiske sigte realiseres gennem en grundig gennemgang, fortolkning og kritik af de forskellige aspekter af Kohuts selvpsykologi og gennem formuleringen af JTH's egen model af selvets dannelse som en videreudvikling af Kohuts selvpsykologi. Det praktiske sigte søges dels indløst i et kapitel om, hvordan udviklingsfor-

styrrelser hos børn kan forstås, og dels i et kapitel om selvpsykologiens kliniske praksis, og det vil for JTH sige, som grundlag for psykoterapi. Men disse mere praktisk-kliniske overvejelser forbliver i denne bog bemærkninger, hvis primære sigte er at understøtte JTH's teoretiske forestilling om selvets dannelse, som er bogens hovedærinde.

Den omfattende kritiske gennemgang af Kohuts tankegange og de diskussioner, som disse har affødt i de forløbne tyve år, bruger JHT til en præcisering og en efterfølgende supplering af Kohuts selvpsykologi. JTH viser, at selvets bipolaritet og det dertil knyttede begreb om spændingsbue er den centrale Kohut'ske begrebsdannelse. Det er her, Kohut får lagt afstand til mere statiske eller mekaniske modeller. Det er også denne begrebsdannelse, som gør det muligt at binde Kohuts selvpsykologi sammen med de virksomhedsteoretiske tankegange, således som Bertelsen har tolket den. Men JTH mener også, at ihvorvel begrebet spændingsbue og det bipolare selv fanger det centrale i, *hvordan* selvet struktureres, så er der dermed ikke sagt meget om indholdet i det selv, som struktureres på denne måde. En fænomenologinær beskrivelse må, mener JTH, operere med fire intentionalitetskonstituenten (eller dimensioner – JTH bruger, efter nogle terminologiske overvejelser, »konstituenten«) i selvet som helhed. Konstituenten i dette selvbegreb angiver de grundretninger, den særlige menneskelige intentionalitet er rettet mod, de er så at sige udviklingsdynamikens materiale. Disse konstituenten er: a) rettedheden mod selvhævdelse og selv fremstilling, b) rettedheden mod betydningsbærende andet og andre, c) rettedheden mod fællesskab og samhørighed med ligesindede og d) rettedheden mod mestring og kompetenceudvikling.

Argumentationsgangen frem mod dette resultat er som følger: I introduktionen og i kap. 1 (om socialitetsfilosofi) opridses der et bredt intellektuelt felt. Bogens sigte formuleres her primært i forhold til den Løgstrup/Pahuus'ske filosofi. Der lægges behørig – og kompetent – afstand til en postmodernistisk videnskabsforståelse, således som f.eks. Gergen har været fortaler for den inden for psykologien. I forbindelse hermed er der diskussioner og bemærkninger over for en bred vifte af filosoffer og videnskabssteoretikere. Efter denne lokalisering af sit tema i det nutidige intellektuelle landskab følger en grundig gennemgang af de centrale elementer i Kohuts tankegang (kap. 2-5). Dette er en gennemgang, som krydres med talrige deldiskussioner med forskellige forfattere. Dette er diskussioner og bemærkninger, som ved første gennemlæsning kan virke lidt afledende for læserens opmærksomhed. Jeg føler mig imidlertid oplyst af dem, de bidrager gennemgående til en præcisering af den forestilling om selvpsykologien, som er grundlaget for JTH's eget bidrag. Dette formuleres i kap 6, hvor han efter en kort præcisering af, hvordan hans ærinde med Kohut er forskelligt fra Bertelsens, skitserer, hvordan de fire konstituenten af selvet skal forstås, og hvordan de skal indordnes i Kohuts overordnede konception af

selvets strukturering som det bipolare selv, jf. det før sagte om bogens centrale teoretiske udsagn.

I de efterfølgende fire kapitler (kap. 7-10) gennemgås og diskuteres nogle konsekvenser af denne reformulerede selvpsykologi over for nogle centrale områder. Der lægges ud med et kapitel (7) om, hvordan man i lyset af denne selvpsykologi skal forstå forskellige former for udviklingsforstyrrelser. Denne gennemgang er principielt klinisk styret. Men det er begrebsarbejdet, som er fokus for gennemgangen, ikke de kliniske ræsonnementer, selv om diskussionerne også er krydret med eksemplificeringer. Disse diskussioner giver anledning til en præcisering af nogle centrale begreber i selvpsykologien (internalisering, selvobjekter og en diskussion af falske/ sande objekter). Gennemgangen af udviklingsforstyrrelserne demonstrerer også, hvordan selvpsykologien kan danne grundlag for en beskrivende sprogbrug over for dynamiske forhold, som giver god klinisk mening – i hvert fald således som problemerne kan ses fra en terapeuts position. At denne sprogbrug er knap så velegnet for diagnostiske formål, vil nogle måske mene er en svaghed. Men det bør nok rettelig forstås som en konsekvens af selvpsykologiens grundlæggende forståelse af menneskers udvikling, hvor der jo netop lægges afstand til den statiske personlighedsbeskrivelse, som er den operationelle diagnostiks nødvendige forudsætning.

I kapitel 8 behandles spørgsmålet om, hvordan selvet skal forstås som et selvorganiserende system. Der lægges ud med en diskussion med Stolorow-gruppens overvejelser (Stolorow et al. 1987), hvor de sonder mellem et strukturelt selv-begreb og et begreb om selvet som agent, som de kalder personen som aktør. En tilsvarende sondring findes hos Schafer (1996). Diskussionen får nok præciseret, hvorfor JTH ikke accepterer denne sondring, idet han understreger, at i det selvbegreb, han arbejder med, er det intentionaliteten, som den fænomenologiske tradition opfatter denne, »som er livsaktivitetens udelelige ontologiske grundform«. Men denne henvisning er næppe tvingende, hverken for Stolorow-gruppen eller Schafer, idet de næppe er forpligtet på den fænomenologiske filosofis resultater i samme forstand, som JTH er. Deres sondring bygger jo rimeligvis på en lang tradition i moralfilosofien, hvor man netop sonder mellem de typer argumenter, som er relevante for en virkelighedsbeskrivelse, og de, som er relevante for en aktørbegrundelse. Hvis selvpsykologien udformes som en empirisk forpligtet beskrivelse af intentionalitetens grundformer – og det vil sige af de menneskelige viljesudtryk – vil man i denne optik opfatte den som en moralfilosofisk reduktionisme og som udtryk for en kategorifejl. Dette er det centrale filosofiske problem i forbindelse med en realvidenskabelig model af selvet, som i sin beskrivelse angiver, hvilke begrundelser selvet som aktør dybest set kan have. De realvidenskabelige beskrivelser forfalder derved til forskrifter for aktøren ved en stipulering af, hvilke grunde for hans handlinger som er naturlige eller ontologisk givne, dvs. at videnskaben og moralfilosofien kollapses af kategorifejlen til forførende

ideologi, fordi man står uden grundlag for en forpligtet argumentation. Dette problem undgås ikke umiddelbart af JTH's henvisning til livsaktivitetens ontologiske grundform. Problemet berøres også i kapitlets næste afsnit, som er en kort præsentation af Bertelsens videnskabsteoretiske overvejelser over for emergente fænomener, fænomener som har begrundelser og lovmæssigheder ud over sine forudsætninger. Sådanne fænomener – og selv et er et sådant fænomen – kan ifølge Bertelsen begribes ved hjælp af det, han kalder en »organisationsdynamisk grundlagsmodel« (Bertelsen 1994, 1994a, 1994b, 1997). I denne søger han at formulere det videnskabsteoretiske grundlag for at inddrage beskrivelser af det, han kalder menneskers selvorganiserende psykodynamik – først og fremmest menneskelige hensigter og viljen – i den videnskabelige diskurs. Dermed smugler han, kan man sige, den frie vilje og et autonomt aktørbegreb ind i det, som ellers fremlægges som en realvidenskabelig beskrivelse af menneskets psykologi. Man kan have sin tvivl om, hvorvidt denne underordning af den praktiske fornuft i den teoretiske fornufts regime kan foretages, uden at det empirisk forpligtede videnskabsbegreb undergraves, hvorfor man som nævnt traditionelt vil se på en sådan bestræbelse som en kategorifejl. JTH nøjes imidlertid i denne sammenhæng med nogle bemærkninger, hvor han tilslutter sig Bertelsens overvejelser, før han tager livtag med en af den postmoderne tænknings hovedskikkelser, nemlig Niklas Luhman. I kapitlets afsluttende afsnit bruges så Bertelsens organisationsdynamiske overvejelser til at præcisere, hvordan den selvpsykologiske model skal forstås, og han tilslutter sig her Bertelsens sondring mellem selvets forskellige ordner, lidt svarende til de kognitive stadier i Piagets udviklingspsykologi. Dette danner så rammen for en forståelse af kvalitative modenhedsniveauer i selvets strukturering af sin livsverden.

I kap. 9 forfølges denne tanke om forskellige modenhedsniveauer i selvobjekt-begrebet. Der lægges her ud med nogle overvejende terminologiske overvejelser i forhold til Siri Gullestad (1992) og Bertelsen (1994b), som hver på sin måde og af lidt forskellige grunde har sat spørgsmålstegn ved selve termen »selvobjekt«. Gullestad vil tale om de forhold, »selvobjekt«-terminologien henviser til som »et behov for bekræftelse«, og Bertelsen vil bruge termen »resonansobjekt« om disse forhold. Med afsæt i diskussionen med Gullestad, hvor JTH viser, hvad han mener går tabt ved at opgive selvobjektterminologien, foretager JTH en sidste begrebslig afrunding af sin model for selvets strukturering. Dette gør han i form af en sondring mellem selvobjekter og selvsubjekter. JTH er nemlig enig med Gullestad i, at det er problematisk at bruge selvobjekttermen, som har en lang tradition i beskrivelsen af tidlige og udifferentierede forhold, i beskrivelsen af modne mellem menneskelige forhold. JTH's løsning er at introducere termen »selvsubjekter« for denne type modne relationer til andre, mens »selvobjekt« reserveres, i overensstemmelse med den traditionelle sprogbrug, til udelukkende at omfatte umodne forhold til selvunderstøttende andre. Dette

terminologiske kunstgreb har flere fordele. Dels fastholdes den grundlæggende begrebslogik i selvpsykologien, idet »selvsubjekt« og »selvobjekt« vil stå på det samme sted i argumentationen. Men foruden at forhindre misforståelser åbner den terminologiske distinktion også op for en mere nuanceret beskrivelse af forholdet mellem voksne mennesker, som jo nogle gange kan være umodne og derfor mest præcist beskrives i en selvobjektterminologi, mens de andre gange netop kan være modne og derfor mest præcist beskrives i selvsubjekttermer. I en gennemgang og diskussion af Gilberts redegørelse for voksne menneskers selvobjekter (Gilbert 1994), og hvilke funktioner de tjener i det modne menneskets psykologi, præciseres denne sondring mellem selvobjekter og selvsubjekter som en sondring mellem kvaliteten af objektforholdet. Dette resultat fremstiller JTH i en taxonomisk matrice, hvor Gilberts funktionelle betragtninger og hans egne kvalitative overvejelser sammenfattes.

Før han opsummerer sine centrale teser, har JTH placeret, lidt uden for nummer så at sige, et kapitel, hvor han diskuterer, hvordan moral, skyld og samvittighed skal forstås i en selvpsykologisk ramme. Der lægges ud med et (velbegrundet) spark til Peter Thielsts udlægning af selvpsykologien (Thielst 1991), før der foretages en præcisering af, hvordan skyld og samvittighed kan forstås psykologisk, når man har forladt den funktionalistiske tankegang, som ligger til grund for Freuds overjeg-begreb. Præciseringen er klar nok i forhold til den funktionalistiske tankegang hos Freud. Men den alternative selvpsykologiske forståelse af skyld og samvittighed, hvor »samvittighedskvaler primært udspringer af en manglende overensstemmelse mellem indholdet i selvets intentionalitetskonstituent og den måde, hvorpå selvet fungerer i og mestrer de sociale relationer i dets livsverden« (s. 225), er ikke ganske klar. Af de efterfølgende overvejelser fremgår det, at dette kun er den selvpsykologiske måde at formulere det simple synspunkt på, at man får dårlig samvittighed, når man gør noget forkert. Hos JTH indskrevet og begrundet i Løgstrups terminologi, men alligevel. Det er, som der sker en glidning her, i overgangen mellem, hvad man kan kalde en realvidenskabelig diskurs om selvets almene udvikling, til en moralfilosofisk diskurs om, hvordan ansvarlighed dybest set skal forstås. Dette er den samme glidning mellem realvidenskab og moralfilosofi, mellem den teoretiske og praktiske fornuft, som jeg tidligere påpegede i forbindelse med JTH's diskussion af selvet som et selvorganiserende system i kapitel 8.

Kapitlet fortsætter med en kort redegørelse for Kohuts opfattelse af skam, som er et centralt dynamisk tema for Kohut, idet hans psykologi jo tager udgangspunkt i hans terapeutiske arbejde med borderline-patienter. Kohuts bemærkninger her er oplysende og klinisk troværdige, men som JTH også påpeger, ikke fuldt integreret i hans teoretiske forståelse. Dette efterfølges af en lidt løs præsentation af forskellige forfatteres synspunkt på skam-begrebet, en præsentation som mere har karakter af bemærkninger end af argumenter for et synspunkt, hvilket JTH er fuldt opmærksom på.

Bogens første del afsluttes med en gennemgang af de centrale pointer, som opsummeres som 11 distinkte teser om selvet. Disse teser er en træffende og pædagogisk anvendelig opsummering af den fremlagde forståelse af selvpsykologien. Den sidste af disse teser er den dristigste, idet JTH her præciserer, at hans model af selvets udvikling har universel gyldighed. Tesen er værd at citere i sin helhed:

11. Selvet er den dynamiske strukturering af fire arts karakteristiske grundformer af intentionalitet og kan antages at være universelt, men også kulturelt variable. Med det universelle menes, at der eksisterer selv i alle kulturer. Med det kulturelt variable menes, at forskellige indholdsbestemmelser skabes af kulturbetingede eksistens- og samspilsformer, der influerer på selvets strukturingsform, men ikke af den grund ændrer på arten og antallet af grundkonstituenten. (op.cit. s. 237).

Bogens anden del søger så at fremdrage evidens for, at disse fire konstituenten i selvets rettedhed har karakter af universelle antropologiske konstanter, således som han hævder i sin 11. tese. Der startes med en lille optakt, hvor JTH påpeger, at hans fire betegnelser på selvets rettedheder er smukt forenelige med Irvin Yaloms formulering af de fire eksistensvilkår (døden, meningsløsheden, ensomhed, frihed), i hvis benægtelse Yalom ser den centrale angstforvaltning, således som der arbejdes med dette i psykoterapi. Men denne påpegning er kun en appetitvækker for det, som er hans hovedærende. Evidens for, at netop disse fire rettedheder i selvet er universelle, finder JTH i to forskellige forskningstraditioner, nemlig den faktoranalytiske personlighedspsykologi og den Maslow'ske behovspsykologi. Begge traditioner er langt fra at dele forudsætninger med selvpsykologien, selv om der er nogle historiske og ideologiske berøringspunkter mellem Maslow, som er en central fortæller for den humanistiske psykologi, og Kohut, som jo af mange opfattes som en humanistisk udgave af psykoanalysen (og som arbejdede i Chicago i halvtredserne, hvor Carl Rogers måde at arbejde terapeutisk på fik sit gennemslag).

Den faktoranalytiske personlighedspsykologi præsenteres først og fremmest i form af, hvad denne tradition opfatter som sit centrale resultat, nemlig at hvis man med forskellige empiriske redskaber og tilgange mange forskellige steder søger at sammenfatte personlighedsbeskrivelserne, så er det, som om karakteristikker og spørgeskema-items samler sig om fem lidt bredt definerede clustre, det man kalder »The big five«. Spørgsmålet er så, hvordan dette skal forstås, idet der er en relativt bred enighed om den kendsgerning, at denne art af clustre næsten altid kan findes i en faktoranalyse af data om personlighedens egenskaber, næsten uanset disse datas oprindelse metodisk og geografisk. JTH giver en præsentation af disse forhold og gennemgår nogle af de centrale momenter i den diskussion, som

har været ført med hensyn til, hvordan eksistensen af »the big five« skal fortolkes teoretisk. For JTH's egne formål er det imidlertid selve den empiriske eksistens af »the big five«, som er relevant, idet de fire af dem er nemt forståelige som udtryk for selvets fire grundlæggende rettetheder, således som JTH har defineret disse, og den femte nærmest er et cluster, som samler udviklingsforstyrrelser.

Maslows behovspsykologi, der som oftest præsenteres som en behovspyramide, diskuteres dernæst. JTH påpeger, at når man ser bort fra det underste lag i Maslows pyramide, nemlig de fysiologiske behov, så er de betegnelser, Maslow dernæst bruger til at karakterisere de næste fire behovsdomæner, næsten identiske med hans egne betegnelser for selvets grundlæggende rettetheder. JTH påpeger imidlertid, at problemet med Maslows psykologi er dens eksplicite naturalisme i behovsforståelsen og selve forestillingen om, at behovene udgør et hierarki, hvor de nederste behov skal tilfredsstilles, før de næste træder i karakter. Men opfattes behovene som i princippet sideordnede domæner, hvilket er foreneligt med store dele af den empiriske forskning, som er foretaget på et Maslowsks grundlag, og omtolkes behovene til rettetheder (hvilket er rimeligt – vore hensigter er, kan man sige, den menneskelige bevidstheds tolkning af sine behov), så kan man også sige, at Maslow-traditionen har frembragt evidens for, at de fire grundlæggende rettetheder i selvpsykologien kan opfattes som universelle menneskelige konstanter.

Det er klart, og JTH er meget klar over, at hverken eksistensen af »The big five« eller empirien baseret på Maslows behovspsykologi er *afgørende* evidens for, at det menneskelige selv universelt struktureres gennem de fire konstituerende rettetheder, han har formuleret. Men det er på den anden side også klart, at det *er* evidens. Selv om man kan diskutere, hvor relevant og hvor stærk denne evidens er, i lys af den argumentation, som er ført i afhandlingens første del (og det gør JTH meget nøgternt), må man anerkende den konsekvens, JTH viser i sin realitetsforpligtelse ved at fremdrage den og at diskutere denne evidens, således som han gør.

I et kort afsluttende kapitel om selvets universalitet og kulturelle variabilitet er det imidlertid ikke den empiriske evidens, han fremlægger som sit centrale argument for, at den særlige selvmodel med fire konstituenten er universelt forekommende – den er, som han siger, en universel »Grand Theory«. Det centrale argument er ifølge JTH, at der ikke findes kulturer, hvor de af ham angivne rettetheder ikke forefindes. Men da han her formulerer de fire dimensioner meget alment – han skal jo kunne tage højde for brede kulturelle variationer i struktureringen af dem – kommer man tæt på at benægte samfundsdannelsers mulighed overhovedet ved at benægte dem. Universaliteten købes således i denne formulering til en pris, som er tæt på det intetsigende. Dette afhjælpes kun delvis, når han for at illustrere hvad han mener med, at hans selvbegreb er kulturelt variabelt, knytter an til Triandis' (1990) sondring mellem kollektivistiske og individualistiske

kulturer. Jeg kender ikke Triandis' kulturteori, men hans sondring virker noget overfladisk på mig, ligesom valget af lige præcis Triandis' sondring er ubegrundet og virker vilkårlig. Samfundsvidenskaberne kan jo ellers frembyde et rigt udbud af dybsindige sondringer på dette begrebslige niveau, begyndende med Ferdinand Tönnies sondring mellem *Gesellschaft* og *Gemeinschaft* og Emile Durkheims mekaniske vs organiske solidaritet.

Bogen afsluttes med et tæt lille kapitel om selvpsykologien som styrebillede i psykoterapi – en lidt overraskende afslutning i lyset af de foregående kapitlers »Grand Theory« ambitioner. Men selv om afslutningskapitlet sådan set ikke bidrager til at belyse bogens centrale teoretiske projekt, er det et velskrevet og klinisk præcist kapitel, med klagende overvejelser over, hvordan empati fungerer i terapi, og diskussioner af, hvordan empati mest forstandigt kan begrebsættes. I forlængelse af disse overvejelser, og – vel at mærke – byggende på dem, har JTH en skarpsindig lille diskussion af overføringsforhold, og hvordan disse kan håndteres praktisk, med det formulerede selvbegreb som styrebillede. Kapitlet – og bogen – afsluttes med nogle præcise opsummeringer af Kohuts opfattelse af, hvordan målet med psykoterapi kan – og ikke kan – formuleres.

Som det er fremgået af denne gennemgang, er bogen nærmest overvældende i sin tematiske bredde. Det overvældende præg bliver ikke mindre af de mange, og ofte træffende og skarpsindige, sidediskussioner, som hele tiden supplerer og nuancerer den grundlæggende argumentationsgang, hvor jeg i min gennemgang her kun har nævnt nogle få. Og dette er vel at mærke sidediskussioner med centrale og dybsindige forfattere fra mange og vidt forskellige traditioner og fagområder, hvor det er meget nemt at gå fejl af pointerne, når de skal karakteriseres i løbet af et par eller tre sider. Men det gør JTH gennemgående ikke, han behandler sine diskussionspartnere med, hvad man kan kalde en velvillig respekt, og han har næsten hele tiden fat i deres centrale pointer, som han så forholder sig til. Svagest står han i mine øjne, når han trækker centrale klassiske erkendelsesteoretikere – Descartes, Kant, Husserl, Merleau-Ponty for at nævne de vigtigste – ind som diskussionspartnere i sine realvidenskabelige diskussioner om selvet. Jeg har sådan set ikke noget imod, at JTH pynter og perspektiverer de begrebslige overvejelser over sit selvbegreb med de klassiske filosoffer, tværtimod, i mine øjne er dette en af de mere berigende måder at udfolde sin intellektuelle forfængelighed på. Men jeg mener, at de klassiske erkendelsesteoretikere er malplacerede i den diskurs, han fører i denne bog – i denne kontekst bliver det lidt, som om man placerer nogle billeder af eksotiske frugter på en lagkage, som allerede er rigelig pyntet med allehånde gode sager. De mange sidetemaer, som tages op, indebærer også, at den røde tråd i argumentationen ikke altid står lige prægnant – nogle af sidediskussionerne har karakter af svinkeærinder. Men gennemgående bidrager de mange diskussioner til at give substans og tyngde til den fremførte argu-

mentation. Bogen har som helhed en klar og robust linje, som føres igennem med konsekvens.

Bogen er skrevet i en levende og mundtlig stil. De mange indforståede diskussioner, samt de mange tekniske termer og det høje abstraktionsniveau i de centrale afsnit, indebærer imidlertid, at den – den lette stil til trods – ikke kan karakteriseres som letlæst. Men arbejdet med bogen er vel værd. Den er et overflødigshorn af velargumenterede synspunkter på centrale anliggender inden for psykologien, synspunkter som gennemgående understøtter en robust og gennemført argumentation for en central og selvstændigt udviklet teoretisk model for selvets udvikling. Selv om man, som jeg, også efter læsningen er skeptisk over for de Kohut'ske begreber som andet end styrebilleder i terapi, og ikke er overbevist om, at strukturelle funktionsbeskrivelser af det menneskelige sind og det fænomenologiske aktørperspektivs grundlæggende etiske karakter meningsfyldt kan formuleres i samme model, så har bogen været en sand fornøjelse at bruge nogle dage på.

REFERENCER

- BERTELTSEN, P. (1994): *Tilværelsesprojektet*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- BERTELTSEN, P. (1994a): Kernen i det menneskelige tilværelsesprojekt er rettetheden mod rettetheden – et forsøg på at besvare udviklingspsykologiens to grundspørgsmål: hvad og hvordan. I: Neuman, A. (red.): *Det særligt menneskelige – udviklingspsykologiske billeder*. København: Hans Reitzels Forlag.
- BERTELTSEN, P. (1994b): For evigt forbundne: de almenpsykologiske potentialer i Kohuts selvpsykologi. *Psyke & Logos*, 15 (1), 267-315.
- BERTELTSEN, P. (1997): Den frie vilje – almenpsykologisk, terapeutisk og moralsk set. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi*, 2, 4-46.
- GILBERT, H.D. (1994): Selfobjects throughout the life span: research with nonclinical subjects. I: Goldberg, A. (ed.): *Progress in Self Psychology*, vil 10, 31-51. New York: The Analytic Press.
- GULLESTAD, S. (1992): *Å si fra – autonomibegrebet i psykoanalysen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SCHAFER, R. (1996): *Handlesprog og fortællinger*. København: Det lille Forlag.
- STOLOROW, R.D., BRANDCHAFT, B., & ATWOOD, G.E. (1987): *Psychoanalytic treatment – an intersubjective approach*. Hillsdale NJ: The Analytic Press.
- THIELST, P. (1991): *Selvpsykologi*. København: Gyldendal.
- TRIANDIS, H.C. (1990): Cross-cultural studies of individualism and collectivism. I: Berman, J.J. (ed.): *Cross-cultural perspectives*. London: University of Nebraska Press.